
Η δεκάχρονη πορεία εργασιών στην Αρχαία Αγορά Θεσσαλονίκης 1989 – 1999

Πολυξένη Αδάμ – Βελένη

A. Ο ΚΥΚΛΟΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

*“Το παν είναι να τα πεις όλα κι οι λέξεις μού λείπουν
μου λείπει ο χρόνος μού λείπει η τόλμη
ρεμβάζω στην τύχη ξεκουκίζω εικόνες...”*

*“Να τα πεις όλα”, Π. Ελωάρ,
από τη συλλογή «Rouvoir tout dire»,
εκδ. Raisons d'être, 1950*

Πολύ συχνά οι λέξεις, ιδίως όταν πρόκειται για αρχαιολογικά ευρήματα, αποδεικνύονται ανεπαρκείς για να αναπλάσουν με ακρίβεια γεγονότα του παρελθόντος κι ανήμπορες να καλύψουν το κενό του χρόνου και των άφατων συμβάντων του. Η πρόσφατη ιστορία της περιοχής ανάμεσα στην Εγνατία και την Αγ. Δημητρίου, όπου εκτείνεται ο αρχαιολογικός χώρος της Αρχαίας Αγοράς¹, είναι δύσκολα ανιχνεύσιμη, καθώς χάνεται μέσα στην αχλύ των αιώνων. Σκιαγραφείται, σε γενικές γραμμές, σταχυολογώντας πληροφορίες από οθωμανικά αρχεία, τοπικές παραδόσεις, σύντομες αναφορές σύγχρονων λογοτεχνών, από τον τοπικό τύπο και τις ανασκαφικές έρευνες. Οι τελευταίες δίνουν στοιχεία για κάποιες χρήσεις ή κτήρια μέχρι τον 12^ο-13^ο αιώνα, κι έτσι, παρά την απώλεια πολλών κρίκων, κλείνει ο κύκλος του χρόνου αφού οι πρώτες, έστω κι ελάχιστες, πληροφορίες² γι' αυτήν προέρχονται από τον 12^ο αι. μ.Χ. Σύμφωνα μ' αυτές ίσως υπήρχε την εποχή εκείνη ένα συγκρότημα εργαστηρίων στη Θεσσαλονίκη, της μονής Δοχειαρίου, που περιλάμβανε εργαστήρια με αυλή και βρισκόταν στην τοποθεσία της Σθλαβομέσης “κατά τον ρεγεώνα της Καταφυγής”³. Αν όντως η πληροφορία αυτή αναφέρεται στη συγκεκριμένη περιοχή⁴, τότε η αναφορά του τοπωνυμίου “Σθλαβομέση”, μας αποκαλύπτει, έμμεσα, ότι σε ένα δρόμο, του ρεγεώνα της Καταφυγής, θα πρέ-

πει να ήσαν, κατά το 12^ο αι., εγκατεστημένοι Σλάβοι. Καθώς, όμως, είναι πιθανότερο η θέση του ρεγεώνα της Καταφυγής να εντοπίζεται ανατολικότερα, προς την περιοχή της Αχειροποίητου ή και της Αγ. Σοφίας, οι ακτέριστοι τάφοι, του 11ου-12ου αι. μ.Χ., που ανασκάφθηκαν στην νοτιοανατολική γωνία της αγοράς, θα μπορούσαν να συσχετιστούν με κάποιο μοναστήρι στην περιοχή.

Η ετυμολογική προέλευση της λέξης “ρεγεών” δεν είναι ασφαλής. Ίσως αποτελεί την ελληνοποιημένη απόδοση της λατινικής λέξης *regio*, που σημαίνει τόπο, συνοικία ή από τη λέξη *regius*, που έχει και την έννοια της πυρκαγιάς, του τάφου αλλά και της στοάς, σύμφωνα με τον Χατζή Ιωάννου, που μας δίνει τις τρεις τελευταίες ερμηνείες για την ονομασία της περιοχής⁵.

Πάντως είτε προέρχεται από το *regio* είτε από το *regius*, η λέξη “ρεγεών” εξηγεί πιθανόν γιατί η περιοχή ονομάστηκε “Ρογκός” από τους ισπανόφωνους Εβραίους πρόσφυγες, που την κατοίκησαν τον 16ο αιώνα, που είναι η επόμενη βέβαιη χρήση του χώρου. Το γεγονός, μάλιστα, ότι αποτελεί εξαίρεση ως προς τις ονομασίες των άλλων εβραϊκών συνοικιών της Θεσσαλονίκης, οι οποίες έπαιρναν συνήθως το όνομά τους από τη συναγωγή τους —κι αυτή με τη σειρά της από τον τόπο καταγωγής των κατοίκων της συνοικίας⁶—, ίσως θα πρέπει να μας οδηγήσει στη σκέψη ότι προϋπήρχε της εγκατάστασης των Ισπανοεβραίων.

Με την παρουσία των Εβραίων στην περιοχή συνδέεται η ονομασία ενός δρόμου στο τμήμα νότια της Αρχαίας Αγοράς, ο οποίος άρχιζε από την Εγνατία με την ονομασία *Suretler*. Μετά την απελευθέρωση το όνομα του δρόμου μεταφράστηκε και παρέμεινε γνωστός με την ονομασία “οδός Ειδώλων”, από τα ερείπια του περίφημου μνημείου, που υπήρχε στην αυλή ενός εβραϊκού σπιτιού. Παρά το γεγονός ότι η διάλυση του μεγαλόπρεπου αυτού συνόλου έγινε μόλις 135 χρόνια πριν (το 1865) η ακριβής θέση του δεν είναι γνωστή. Η χάραξη της “οδού Ειδώλων” προχωρούσε και μέσα στο χώρο της Αρχαίας Αγοράς, ως τη νοτιοδυτική γωνία της διπλής στοάς, όπου συναντούσε την παλαιά οδό Φιλίππου. Από εκεί και πέρα διατηρούσε την ίδια ονομασία ήταν όμως πιο στενή και δαιδαλώδης, κυρίως, όπου συναντούσε την οδό Ολύμπου.

Η εκτεταμένη πυρκαγιά του 1917, που ισοπέδωσε ολόκληρη την περιοχή του ιστορικού κέντρου της Θεσσαλονίκης, δεν εξαίρεσε την συνοικία των Εβραίων. Η σωζόμενη μέχρι τη μεταβυζαντινή περίοδο συνέχεια του ιστορικού ιστού της πόλης χάθηκε οριστικά⁷. Ο τότε έφορος αρχαιοτήτων Στ. Πελεκίδης επισήμανε την ανάγκη διενέργειας ανασκαφών, με δεδομένο ότι είχαν εμφανιστεί κάποιες υπόγειες στοές, τις οποίες χρησιμοποιούσαν οι Εβραίοι. Από τη σχετική αναφορά του Πελεκίδη προκύπτει ως πιθανότερη, για την ταύτιση της θέσης της στοάς των “Ειδώλων”, η περιοχή στο ανατολικό τμήμα του πάρκου, ανάμεσα στον σημερινό ναό του Αγίου Νικολάου και στην άλλοτε οδό Ειδώλων, βορειότερα δηλαδή των λουτρών παράδεισος (*Bey Hamam*) και νοτιότερα της οδού Φιλίππου. Καθώς ο χώρος προσφέρεται για ανασκαφικές έρευνες, το 1997 η ΙΣΤ' Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης πρότεινε, με τη συναίνεση του Δήμου και την έγκριση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου, δοκιμαστική έρευνα σε αμμοδόχο παιχνιδότοπου —για να μη διαταραχθεί το υπάρχον πάρκο— νοτιοανατολικά του σημερινού αρχαιολογικού χώρου. Η έρευνα παρέμεινε στο στάδιο της γραφειοκρατικής προετοιμασίας, αφού το αρχικά εγκριθέν ποσό από τον Οργανισμό Πολιτιστικής Πρωτεύου-

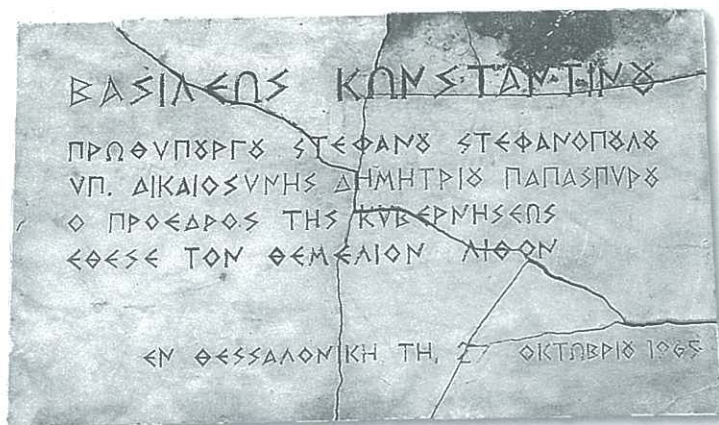
πολέμου. Από μια μαρτυρία επίσης του Γ. Ιωάννου γνωρίζουμε ότι, κατά τη διάρκεια αυτών των ανασκαφικών δραστηριοτήτων των Γερμανών, βρέθηκε και ένα ακόμη τουλάχιστον άγαλμα, ανδρικής μορφής, για το οποίο δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία¹⁷.

Εκτός, όμως, από την εγκατάσταση διαφόρων θεαμάτων και τις επίδοξες ερευνητικές ανησυχίες των κατακτητών υπήρξαν και πιο ενδιαφέρουσες χρήσεις του χώρου. Το απόγευμα της 9ης Μαρτίου 1956 πραγματοποιήθηκε στην πλατεία Δικαστηρίων μεγάλη συγκέντρωση, στην οποία μίλησε ο μητροπολίτης Παντελεήμων Α'. Ο λόγος ήταν ο επικείμενος απαγχονισμός των Κυπρίων αγωνιστών Καραολή και Δημητρίου. Την ίδια χρονιά, ο καθηγητής Αγαπητός Τσομπανάκης είχε ζητήσει, με άρθρο του στο περιοδικό "Τέχνη", να γίνει πάρκο όλος ο ελεύθερος χώρος της πλατείας Δικαστηρίων και μέσα στα προσεχή πενήντα χρόνια να κατεδαφιστεί το τετράγωνο με το κτήριο του Εργατικού Κέντρου και να αποκαλυφθεί ο ναός του Αγίου Δημητρίου, που θα ήταν έτοιμο ορατός και από τη θάλασσα με το επιχείρημα ότι "...χώροι για να κτιστούν τα δικαστήρια και άλλα διοικητικά μέγαρα υπάρχουν, ναός Αγίου Δημητρίου δεν υπάρχει άλλος...".

Ήδη από τη δεκαετία του 1950, με την εμφάνιση των πρώτων πολυκατοικιών¹⁸, και την επικράτηση της αστικής συγκοινωνίας, ο χώρος μετατρέπεται σε αφετηρίες λεωφορείων. Οι θάμνοι ξεριζώθηκαν, ενώ αρκετά χρόνια αργότερα, φυτεύθηκαν δένδρα. Η επί τρεις αιώνες εβραϊκή συνοικία Ρογκός, βυθισμένη στο στρώμα της πυρκαγιάς της, μετατράπηκε σε έναν τεράστιο χώρο στάθμευσης, όπως παραμένει μέχρι σήμερα. Ο τύπος της εποχής, με υπερηφάνεια διαπίστωνε ότι η πλατεία είχε μετατραπεί σε "κόμβο συγκοινωνιών".

Η πρώτη περίοδος εργασιών στην Αγορά της Θεσσαλονίκης διήρκεσε από το 1962 έως το 1973. Άρχισε με αφορμή την εκοκαφή θεμελίων για ανέγερση του Δικαστικού Μεγάρου, η οποία είχε προγραμματιστεί, αμέσως μετά το 1917, στον ανοικτό χώρο νότια από τον σημερινό αρχαιολογικό χώρο. Για άγνωστους λόγους όταν, στο τέλος της δεκαετίας του '50, επανεργοποιήθηκε το σχέδιο ανέγερσης του δικαστικού μεγάρου, αποφασίστηκε να χρησιμοποιηθεί η πάνω πλατεία, αυτή όπου σήμερα αναπτύσσεται ο αρχαιολογικός χώρος, και όχι η κάτω, όπως είχε αρχικά προταθεί¹⁹. Οι πρώτες εκοκαφικές εργασίες ξεκίνησαν στις αρχές της δεκαετίας του '60 (Εικ. 2).

Η εξέλιξη των γεγονότων είναι λίγο-πολύ γνωστή στους περισσό-

Εικ. 2. Ο θεμέλιος λίθος του δικαστικού μεγάρου.